

*Надія Володимирівна ХАЛАК,
учений секретар Львівського відділення
Інституту української археографії
та джерелознавства НАН України,
кандидат історичних наук (Львів)*

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМ. ШЕВЧЕНКА В ОСОБАХ ЙОГО ВИДАТНИХ ДІЯЧІВ: ОРГАНІЗАЦІЙНА ПРАЦЯ СТЕПАНА ТОМАШІВСЬКОГО (1896–1918)

Простежено життєвий шлях Степана Томашівського — яскравого представника Львівської історичної школи та одного з найвидатніших учнів М. Грушевського.

Ключові слова: С. Томашівський, Наукове товариство ім. Шевченка.

The course of life of Stepan Tomashivskiy is traced — bright representative of Lviv historical school and one of the most prominent students of M. Грушевського.

Keywords: S. Tomashivskiy, Scientific societies the name of T. of Shevchenko.

Прослежен жизненный путь Степана Томашевского — яркого представителя Львовской исторической школы и одного из самых выдающихся учеников М. Грушевського.

Ключевые слова: С. Томашевский, Научное общество им. Т. Шевченко.

Діяльність Наукового товариства ім. Шевченка на першому етапі його розвитку (1873–1939 рр.) тісно пов'язана з плеядою видатних українських вчених, які своєю організаційною та науковою працею розбудували товариство до рівня всеукраїнської академічної установи, що об'єднала наукові сили Наддніпрянщини та Галичини.

Серед тих осіб, котрих Михайло Грушевський залучив до співпраці у товаристві, був Степан Томашівський — яскравий представник Львівської історичної школи, один із найвидатніших учнів М. Грушевського, із яким того поєднува-

ли роки плідної праці, й, водночас, один із його опонентів перед Першою світовою війною, співзасновник (поряд із В. Липинським) державницького напрямку в українській історіографії.

Будучи із 1895 р. студентом філософського факультету Львівського університету Степан Томашівський слухав лекції з історії Л. Фінкля, з історії української літератури О. Колесси, працював у наукових семінарах О. Бальцера й І. Шараневича. Тут він «ступив на поле наукової діяльності за впливом і проводом професора історії Михайла Грушевського», — як сам згодом записав у автобіографії [9, спр. 18, с. 70]. Із цього часу також увійшов до НТШ.

В організаційному плані 1896–1901 рр. виглядали так. С. Томашівський секретарював в історико-філософській секції, а з утворенням у 1896 р. археографічної комісії — і в ній також. Із 1 червня 1898 р. — дійсний член історико-філософської секції. У 1901 р. входить до правління (віділу) товариства референтом друкарні та бере на себе невдячну канцелярську роботу: звітує про обіг паперу в друкарні, проводить ревізію паперового магазину, готує резолюції у справах друкарні, рецензує книги та веде друк, входить до комісії по реформі діловодства. І в часі цих несприятливих для наукової праці навантажень постійно виходять друком його розвідки.

10 червня 1896 р. на засіданні Археографічної комісії у Львові був затверджений план Томашівського про видання актових матеріалів міст Галичини з часів Хмельниччини. Загалом зібрані С. Томашівським архівні документи склали три томи «Матеріалів до історії Галичини», які видала Археографічна комісія Наукового товариства ім. Шевченка у серії «Жерела до історії України-Руси».

Практично всі праці Степана Томашівського з часу навчання на філософському факультеті Львівського університету написані з ініціативи та за порадами Михайла Грушевського. Зацікавлення Томашівського обмежуються дослідженням однієї території (Галичина) та одного періоду (Хмельниччина). Усі розвідки написані на основі віднайдених автором архівних джерел із широким використанням літератури з предмету дослідження. Якщо приглянемо до цих праць, умовно кажучи, університетського періоду, то

матимемо таку картину: у «Самуїлі Кушевичі...» йдеться про ставлення вищого львівського міщанства до повстання Хмельницького; у розвідці «З життя галицько-руських соймаків» — як готується польська шляхта до наступу козацьких військ; «Народні рухи в Галицькій Русі 1648 р.» дають огляд українсько-руських повстань у Галичині на підтримку військ Хмельницького, а також наслідків, які принесла війна 1648–49 рр. для Галицької Русі; «Погляд на стан людности Львівської землі в половині XVII в.» доповнює вичисленням втрат людности. Кожна з цих праць піднімає нові в історіографії питання, дає розгорнутий образ із життя вищих станів і народних мас Галичини у середині XVII ст., а разом вони творять цілісну картину становища Галичини періоду Хмельниччини.

31 березня 1897 р. правління НТШ призначило С. Томашівському стипендію на 1896–97 р. у сумі 100 ринських злотих. За рік по тому йому (а також М. Кордубі та Г. Стрипському) знову виділили таку саму стипендію.

У НТШ був створений спеціальний фонд допомоги студентам, які залучаються до наукової праці. Мета фонду — «дбати про розвій наукового письменства в українсько-руській мові». Започаткував його Михайло Грушевський, виділивши 600 ринських злотих, приналежних йому за редакцію виданих томів «Записок НТШ». Оцінити створення такого фонду допомоги початкуючим українським науковцям можна лише знаючи тодішню фінансову ситуацію в НТШ. А вона була вкрай скрутна. Урядові допомоги були нерегулярними та не покривали витрат товариства. Як зазначав у «Звіті про наукову діяльність НТШ в 1896 і 1897 р.» М. Грушевський: «тутешня суспільність позбавлена властиво всіляких способів і засобів, що дають людям можливість приготовлятися до наукової роботи, їй віддаватися, і наукова робота на своенароднім ґрунті стає актом патріотизму, певного пожертвування» [4, с. 10–7].

1901 р. був для НТШ роком кризи: розкол у правлінні — Михайла Грушевського звинувачують у прагненні до влади. За його словами, «атмосфера така, що годі в ній дихати». З виділу тоді вийшли І. Франко, В. Гнатюк і С. Томашівський. Резигнацію за Томашівського подав В. Гнатюк. 26 жовтня 1901 р. І. Франко, В. Гнатюк і С. Томашівський склали ман-

дати членів правління. Відмовився від головування і сам М. Грушевський. Під час з'ясування цих прикрих обставин не проводилися засідання ні історико-філософської секції, ні археографічної комісії. «Записки...», щоправда, виходили, але, очевидно, тому, що заведена машина працювала по інерції — на матеріалах редакційної теки.

Іван Франко писав: «Звільна довкола професора Грушевського лишилася тільки невеличка купка людей, що віддали цілу свою екзистенцію праці в товаристві, присвятили йому всі свої сили, весь час, — се Гнатюк, Томашівський і я. Їх названо клікою, або фамілією Грушевського...» [6, с. 178–179].

Цей рік був складним і для самого С. Томашівського: відмовившись від виділеної стипендії, після закінчення університету був змушений виїхати зі Львова до Перемишля, де посів посаду вчителя руської гімназії. Проте, це не було головною причиною його виходу з правління товариства, перевантаженість адміністративними справами не могла не обтяжувати. У листі до Володимира Гнатюка (він був у подібному становищі як секретар НТШ, філологічної секції, етнографічної, мовної комісії, секретар канцелярії, член редакції «Етнографічного збірника» і «Літературно-наукового вісника») С. Томашівський просить внести «за нього резигнацію з уряду виділового НТШ». Не випадково питання поділу адміністративних і наукових функцій та оплати виноситься на розгляд зборів товариства.

У лютому 1902 р. М. Грушевського знову обрано головою НТШ. Він приймає цей вибір, «хоч не має великої надії, аби вдалося ввести наукову роботу в товаристві по останніх подіях у нормальну колію». Степан Томашівський обмежує свою участь науковою співпрацею та секретарюванням в історико-філософській секції, де заступником секретаря призначають О. Целевича. Хоча це останнє не завжди було легко здійснити. Викладаючи у гімназіях Перемишля, а згодом Бережан, мусив спеціально приїжджати до Львова, подекуди не зовсім у зручний час. Власне, через це М. Грушевський часто скликав засідання історико-філософської секції саме до приїзду Томашівського.

У 1901–1902 рр. Степан Томашівський — учитель руської гімназії Перемишля, 1903 р. переїздить до Бережан, де призначений професором місцевої гімназії. Не можна

сказати, щоб цей переїзд був для Степана Томашівського бажаним у науковому відношенні. Але на той час у Львові він був позбавлений навіть мінімального заробітку вчителя. Очевидно, маючи на увазі саме таку ситуацію, М. Грушевський на загальних зборах НТШ говорив: «...товариство може похвалитися цілим рядом праць молодих робітників, вихованих і підтриманих товариством на науковій дорозі, особливо в області українознавства... тільки втім біда, що підховавши і впровадивши в наукову роботу, товариство паще тратить тих робітників, коли зі Львова мусять вони розкотитися для кусника хліба по провінції» [9, спр. 31, с. 28].

У Бережанах С. Томашівський входить до кола місцевої інтелігенції, зокрема зближується з Андрієм Чайковським, та долучається до громадської праці (бере участь у «Просвіті», товаристві «Бережанський Боян» і філії «Товариства педагогічного»). Водночас, він не втрачає контактів із НТШ, активно листуючись із Михайлом Грушевським, Кирилом Студинським, Володимиром Гнатюком, Іваном Кревецьким та інш. Зокрема, часто він писав до М. Грушевського. Найбільш активним їхнє листування було у 1901–1907 рр. і стосувалося питань скликання секцій, підготовки Томашівським наукових праць, порад щодо організаційних моментів їх публікації (як-ось, поради щодо авторства «Етнографічної карти»), переписки із петербурзькими вченими¹. Саме М. Грушевський порадив працю Степан Томашівського «Народні рухи в Галицькій Русі 1648 р.» на здобуття докторського ступеня у Львівському університеті. У рецензії писав, що робота більше, ніж відповідає вимогам, будучи науковою, цілком самостійною розвідкою, методично зробленою на підставі нового, автором зібраного матеріалу [3, арк. 66]. 19 грудня 1904 р. у Львівському університеті С. Томашівський здобуває ступінь доктора філософії [2, арк. 1].

А поки переїзд до Львова був неможливим він працює у Бережанському архіві. Результатом чого стали «Матеріали до історії галицько-руського шкільництва XVIII і XIX в.»,

¹ Цікавим у плані наукової співпраці є листи Михайла Грушевського та Степана Томашівського до російського академіка В. І. Ламанського, які вдалося виявити в архіві Російської академії наук у Санкт-Петербурзі.

які 1909 р. вийшли у серії «Українсько-руського архіву» за загальною редакцією автора.

Тут, у Бережанах, відкривається ще одне із зацікавлень Степана Томашівського — Угорська Русь. Ще проходячи військову службу, він свідомо попросився до угорського полку, щоб вивчити мадярську мову та паралельно листувався щодо того з М. Грушевським. Його рецензії на угорські часописи, зокрема, орган мадярського історичного товариства «Сторіччя», на статті присвячені Угорській Русі В. Гнатюка, І. Петрушевича та інших учених, з'являються у «Записках НТШ» з 1900 р. Стало традицією, що саме С. Томашівський рецензує угорські часописи. Згодом складена ним «Етнографічна карта Угорської Русі» вийшла друком у Санкт-Петербурзі (1906 р. окремо та 1910 р. разом із розвідкою) у випуску «Статей по славяноведению», які видала Імператорська Академія наук як підсумок міжнародного конгресу славистів.

Очевидно, саме завдяки працям про Угорську Русь. С. Томашівський поряд із М. Грушевським, І. Франком, В. Панейком, К. Левицьким і С. Рудницьким ввійшли до складу створеної 1906 р. при НТШ статистичної комісії, що на одному з перших засідань подала до міністерства внутрішніх справ меморіал у справі реформи урядової національної статистики.

Готуючи карти розміщення русинів в Угорській Русі та роблячи обрахунки їх кількості, С. Томашівський думав над складання докладних етнографічних карт України. Про те, як це робити, він пише у методичних вказівках, опублікованих у «Хроніці НТШ». 1907 р. на засіданні етнографічної комісії НТШ історик запропонував членам товариства спільними зусиллями укласти етнографічні мапи Галичини, Буковини та українських земель у складі Російської імперії. Як приклад наводив уже підготовлену етнографічну карту Угорської Русі. Тоді само Томашівський пропонував українським послам до Державної ради Австро-Угорщини ініціювати розгляд такої актуальної політичної справи, як поділ Галичини на українську та польську окремі частини, при цьому спонукаючи українських учених до опрацювання наукових підстав для українських політичних вимог. Та ці пропозиції у той час не знайшли відгуку.

Отже, С. Томашівський прагнув власні наукові зацікавлення підпорядкувати розв'язанню актуальних завдань українського політичного проводу в Галичині.

Підтримка М. Грушевського багато важила для С. Томашівського. На вчителя сподівався він у своїх прагненнях знайти достойну посаду та виїхати з Бережан, через нього регулярно звертається за грошовими кредитами від Товариства, навіть одержавши на початку 1907 р. бажану відпустку на підготовку наукової праці, насамперед кидається листовно шукати старшого товариша по всіх київських інституціях, аби отримати у нього наукові інструкції до праці.

Водночас, учитель також залучав учня до власних громадських ініціатив. Коли у 1904 р. Михайло Грушевський, Іван Труш, Іван Франко, Володимир Гнатюк створюють у Львові «Товариство прихильників української літератури, науки і штуки», М. Грушевський повідомляє про це С. Томашівського та запитує, чи може підписати його прізвище у статуті, який подають затвердити у намісництво.

Товариство ставило своїм завданням випуск періодичних і неперіодичних видань, організацію виставок, конкурсів, утворення допомог і премій. Першою справою стало заснування у Львові у червні-липні 1904 р. наукових курсів. На відкритті Михайло Грушевський відзначив, що курси дадуть «...можність нашим землякам із Росії, позбавленим вповні національної школи, прослухати систематичні курси в українсько-руській мові з найважливіших суспільних дисциплін...» [5]: із історії, історії літератури, етнографії України тощо. Лекції читали І. Франко, К. Студинський, Ф. Вовк, М. Грушевський, С. Томашівський, М. Ганкевич та інші вчені.

Українсько-руські наукові курси були спробою організувати вищу школу власними силами. За час свого існування «Товариство прихильників української літератури, науки і штуки» спричинилося до організації ювілеїв І. Нечуя-Левицького, М. Садовського, М. Заньковецької, до видання лекцій В. Антоновича, котрий у 1906 р. відзначав 45 років наукової та громадської діяльності. У зв'язку з цією подією Михайло Грушевський 1905 р. писав до Степана Томашівського: «Дорогий товаришу! Чи не підніметесь написати статтю про історичну діяльність Антоновича? Коли підніметесь, я дав би Вам деякий матеріал від себе» [10,

спр. 63]. Згодом Томашівський радився із Грушевським щодо викладу матеріалу (за історичною хронологією).

«Kwartalnik historyczny» я поручив кому іншому», — писав М. Грушевський до С. Томашівського у грудні 1905 р., — «але мадярські часописи мусите зробити і то дуже скоро, бо незадовго треба випускати книжку». Навіть з чисто організаційного боку це не було легкою справою. Книги з Угорщини надходили на адресу НТШ у Львові. Приїжджаючи на засідання історико-філософської секції та комісії товариства, Степан Томашівський слідкував за надходженнями та возив щоразу пачки книг для праці. М. Грушевський, І. Кривецький, тодішній директор бібліотеки, надсилали йому книги поштою. Від товариства йому призначили допомогу на Наукову подорож до Ужгорода. План наукового відрядження до Кракова він зачитував на засіданні археографічної комісії (1904 р.).

У цей же час С. Томашівський бере участь у «Науковому збірнику, присвяченому проф. М. Грушевському учениками і прихильниками з нагоди його десятилітньої наукової праці в Галичині 1894–1904» (Л., 1906).

Наприкінці 1906 р. він з великими труднощами, за сприянням К. Студинського, переводиться до Львова на посаду викладача академічної гімназії (філія). Викладає географію, історію, пропедевтику філософії. Деякий час завідує бібліотекою для вчителів.

1907 р. Томашівський у відрядженнях. В архівах Кракова, Відня, Будапешту збирає архівний матеріал для написання дослідження з обсягів міжнародних відносин. Він планував габілітуватись у Львівському університеті. З цього приводу звертався до М. Грушевського з проханням відкрити у товаристві кредит на дорогу та налаштувати університетських професорів прихильно щодо його справи. 1907 р. на внесок професорського колегіуму Львівського університету (а фактично — М. Грушевського) йому виділили кошти з фонду освіти університетських доцентів для наукової праці в бібліотеках і архівах Кракова та Відня.

1907 р. Томашівський не хотів активно повертатися до громадських обов'язків у товаристві. У червні 1907 р. у листі до М. Грушевського він зізнається, що: «...так хотів би бути без громадських обов'язків! Та що ж робити...».

З переїздом до Львова Степан Томашівський знову активно залучається до роботи НТШ: входить до правління, де, як давніше, виконує функції референта друкарні; секретарює в історико-філософській секції та археографічній комісії; входить до статистичної, етнографічної, мовної, друкарської, бібліотечної комісії.

З усіх громадських інституцій, до яких входив Степан Томашівський, найбільше організаторської та наукової праці він віддав НТШ. У товаристві він далі виконує обов'язки референта друкарні, полагоджуючи численні адміністративні справи.

До 1911 р. у його руках зосереджується немала частка адміністративних функцій товариства. Як референт друкарні вів переговори із Руським товариством педагогічним про погашення боргу за друк НТШ, залагоджував страйки робітників переплетні у травні 1908 р., вересні 1911 р. змінював адміністрацію переплетні тощо.

З ініціативи С. Томашівського планується закласти фабрику зшитків і нотаток. Він складає проект регулювання платні урядників за відповідні ступені, входить у численні комісії для переговорів товариства з іншими інституціями. У 1912 р. відає справою купівлі для НТШ будинку по вул. Чарнецького, 24 (нині — вул. Винниченка, 24). Для етнографічної комісії готує замітки по складанню етнографічної карти України. Для статистичної — «Критичний розгляд статистичних публікацій з обсягу національної статистики і шкільництва Галичини» та статтю «Угорська Русь» до збірника «Украинский народ его прошлом и настоящим...». В історико-філософську секцію — численні рецензії та працю з міжнародних відносин «Угорщина і Польща на початку XVIII в.» (1911 р. праця стала першою частиною габілітації у Львівському університеті).

Водночас, С. Томашівський входить до складу Руського товариства педагогічного у Львові, «Просвіти» та її видавничої комісії. Коли у вересні 1908 р. у «Просвіти» і НТШ виникли непорозуміння щодо друкування «Календаря Просвіти», то залагодженням справи займався С. Томашівський як член «Просвіти» й одночасно референт друкарні НТШ.

У цей час він приймає самостійні організаційні рішення, намагаючись впливати на лінію товариства: у берез-

ні 1908 р. відбувався вибір дійсних членів у філологічній секції. Повідомляючи М. Грушевському у Київ, що під час засідання виникла суперечка, він пропонує голові товариства «прочистити атмосферу» й утворити нову історично-літературну секцію, привізши заяви про вступ у нову секцію від дійсних членів із Києва. Він категорично не погоджувався з ініціативою К. Левицького заснувати при «Просвіті» нову друкарню, та, з огляду на це, радить Грушевському скоротити перебування у Києві.

Від 1908 р. відносини між учителем і учнем входять у ділове русло, на зміну звертанню Томашівського «Дорогий пане професор», все частіше приходять більш офіційне «Вповажаний добродію», «Вповажаний пане професор». Листи Грушевського з 1907–1908 рр. не часті, у них йдеться про вихід «Записок...» та коротко про ставлення до галицької політики. Томашівський нервував із приводу неучасті Грушевського. З боку Грушевського постерігаємо уникання співпраці. Проте, їхні відносини тривають до 1911 р. Листування, правда, завершується лютим 1909 р. Відносини розвивалися по низхідній лінії та вибухнули у листі Степана Томашівського від 1909 р., коли він просив виявити причину його (М. Грушевського) ненависті. У листі є звинувачення, що М. Грушевський не цікавиться науковими заняттями Томашівського, його габілітацією. Незабаром стосунки відновлюються, до кінця не викристалізувавшись і залишивши по собі осад, який став ґрунтом для появи 1911 р. гльосів Томашівського і цілковитого розриву цих відносин у 1913 р.

С. Томашівський не погодився з порадами М. Грушевського продовжити студії архівних джерел з історії Хмельниччини та працює за власним науковим планом. М. Грушевський підтримував його починання до тих пір, поки вони йшли згідно з задуманим ним планом діяльності комісії товариства [11].

Очевидно, вже у той час означилася різниця між їхніми підходами до дослідження української історії. С. Томашівський був схильний розглядати історичні дослідження як такі, що повинні стати теоретичною основою для практичної української політики, відтак, увійшов в українську історіографію як дослідник насамперед політичної історії.

У 1908–1913 рр. він пише одну з найбільших своїх праць «Угорщина і Польща напочатку XVIII ст.». Під впливом дослідження угорської політичної історії, як можна припускати, він змінює підходи до висвітлення української історії XVII ст. Його починає цікавити політична складова історії.

Іншим мотивом були наукові амбіції С. Томашівського. 16 березня того року проходило зібрання Українського наукового товариства в Києві, присвячене пам'яті В. Антоновича. З доповідями виступали М. Грушевський («Провідні ідеї творчості В. Антоновича») та І. Джиджора («Історичні праці В. Антоновича»). Пригадаю, що з ініціативи М. Грушевського С. Томашівський у 1906 р. написав розвідку «В. Антонович, його діяльність на полі історичної науки». Серед опублікованих в ЗУНТ матеріалів (К., 1908. – Кн. III) С. Томашівський не присутній, хоча він числився у списках 1908–1911 рр. як дійсний член УНТ у Києві.

У квітні 1910 р. С. Томашівський їде на місяць до Ватиканського архіву Рима. Про віднайдені там документи з української історії розповідає М. Грушевському, який від імені виділу НТШ 9 грудня 1910 р. пише офіційне прохання до Міністерства просвіти виділити товариству стипендію в римському *Instituto austriaco di studii storici* [8, с. 2].

Кредит на копіювання актів і кошти на наукову подорож у 1909 р. призначила С. Томашівському археографічна комісія НТШ [7, с. 2].

Влітку 1911 р. у Львівському університеті С. Томашівський захищає габілітаційну працю «Угорщина і Польща на початку XVIII ст.» та з початком навчального року стає доцентом австрійської історії Львівського університету. Викладає курси лекцій із так званого «східного питання», з історії Австрії від 1848 р. та історії Угорщини від 1866 р., «Устрій Австро-Угорщини», історії Галичини у складі Австро-Угорщини, української історіографії XIX ст.

С. Томашівського іменовано членом *Instituto austriaco di studii storici*. На засіданні археографічної комісії НТШ 13 вересня 1911 р. йому доручено під час перебування в Римі ознайомитися з матеріалами до української історії в архіві пропаганди. Частина зібраних матеріалів він опублікував під назвою «Ватиканські матеріали до історії України. Т. 1. Донесення римських нунціїв про Україну 1648–1657 р.» (Жерела з історії України-Руси. – Л., 1919. – Т. 16).

Під час другої поїздки С. Томашівського до Італії йде розвиток конфлікту в НТШ.

У грудні 1911 р. газета «Діло» опублікувала серію анонімних фейлетонів під назвою «Наша політика; Гльосси до брошури проф. Грушевського», автором яких був С. Томашівський і де він підтримав політику української парламентської репрезентації, проти якої різко виступив М. Грушевський. Фейлетон став офіційною відповіддю, адресованою М. Грушевському від національних демократів на критику лінії партії.

С. Томашівський стояв біля витоків і був тісно пов'язаний із українською національно-демократичною партією Галичини. В. Панейко — найближчий його товариш, із яким він листування щодо приховування авторства фейлетону. Ще із 1911 р. С. Томашівський перестає публікуватись у «Записках НТШ» (остання рецензія з'явилася у 103 томі «Записок»). Найприкрішим у відносинах М. Грушевського та С. Томашівського був 1913 р. [1]. М. Грушевського обрали головою НТШ, проте він залишає товариство з причини опозиційного ставлення членів виділу, до котрих належав і С. Томашівський.

Чи був С. Томашівський автором брошурки «Перед загальними зборами» (червень 1913 р.), питання на сьогодні відкрите. Серед документів його особистого архіву не виявлено рукописного варіанту. Але про зміст цієї брошурки він знав ще перед загальними зборами у червні 1913 р. [9, спр. 2283, арк. 22]. Про хід зборів він докладно — набагато докладніше, ніж у Хроніці чи навіть записаному на зборах Звіті, — пише В. Гнатюкові. С. Томашівський далеко не прихильно ставиться до М. Грушевського у тодішніх подіях, хоча не певен, як саме проходять події. Отже, перемога опозиції на зборах для С. Томашівського не була випадковою. «На зборах сподіваємося мати величезну більшість, а зовсім маленьку дискусію. Перемога певна і то основна», — пише він В. Гнатюкові [9, спр. 2283, арк. 21]. «Ви кажете», — відписує йому Гнатюк, — «що по переміні статуту усунетеся від проводу в товаристві: я думаю знов, що коли Вас виберуть, Ви повинні прийняти... і перевести... консолідацію наукових сил» [10, спр. 162, арк. 10]. До політичних причин, котрі були головними, додаю суперечки з приводу

наукових планів і діяльності комісій товариства, різні підходи до дослідження української історії, до котрих долучилися складності індивідуальних характерів, бо це постаті великої міри із власним баченням історичного розвитку.

Дороги Михайла Грушевського і Степана Томашівського у науці та житті розійшлися.

Після відходу з НТШ Михайла Грушевського Степан Томашівський став фактичним головою товариства (у 1913–1918 р.). У 1914 р. саме він зорганізував два вікопомні ювілеї — 100-річчя Т. Шевченка та 40-ліття літературної праці І. Франка. Під час російської окупації товариство закрито.

У часи Першої світової війни С. Томашівський — заступник коменданта легіону УСС. Із 30.12.1914 р. — у Відні, за два з половиною роки змінив п'ять адрес проживання.

У самий розпал війни у Відні С. Томашівський вживає заходів, щоб відновити працю львівського НТШ. Хоч уряд не виділив для цього жодних фондів, а спроби роздобути зі Львова коректи останніх томів «Записок» залишалися безуспішними, він організовує український науковий осередок із емігрантів — колишніх членів НТШ у Львові. У травні віденську поліцію повідомили про намір відновити діяльність товариства. Перше засідання НТШ у Відні відбулося 17 червня 1915 р. Із пропозиціями щодо ведення праці товариства виступив С. Томашівський. Віденські засідання за активної його участі відбувалися до вересня 1916 р. Нелегко, та й фактично неможливо було налагодити роботу наукового товариства в звичайному режимі у час війни: частина колишніх співробітників залишилася на окупованій території (Б. Барвінський, С. Громницький, В. Охримович, К. Паньківський), інші перебували у війську (В. Гребеняк, І. Зілинський, В. Левицький, Ю. Мудрак, згодом переведені — С. Рудницький і С. Томашівський), а ті, які зібрались у Відні (С. Баран, О. Колесса, З. Кузеля, К. Леvidький, Є. Олесницький, І. Раковський, Ю. Романчук, В. Щурат) займалися далеко не кабінетною працею. Те, що осередок НТШ був поновлений і він засвідчив владі свої наміри, говорить про відродження української наукової інституції.

Від початку війни і до звільнення Львова нові наукові програми НТШ не розробляло, продовжувалися тільки ті дослідження, що були розпочаті напередодні війни.

У Відні взялися друкувати XVI том «Жерел до історії України-Руси» (п. н. «Ватиканські матеріали до історії України», зібрані С. Томашівським) та завершено XVI том «Матеріалів до етнології».

С. Томашівський розробив план видання українського дипломатарію, проте, він так і залишився не зреалізованим.

Військове міністерство відмовило у дозволі для З. Кузелі та І. Раковського провести антропометричні заміри на полонених українцях. У цій справі С. Томашівський звернувся до «Союзу визволення України». Дозвіл вдалося отримати обхідним шляхом — подавши його від Австрійського антропологічного інституту, де організатором справи виступив І. Раковський. Вирішено також відкласти до закінчення війни публікацію збірника на честь Івана Франка. За літературний комітет відповідали В. Гнатюк, І. Труш, С. Томашівський та І. Кривецький. Збірник побачив світ 1916 р. — 31 травня, в день похорону І. Франка. Була укладена умова із І. Трушем про виготовлення надмогильного пам'ятника І. Франка .

Відносини товариства із закордонними науковими інституціями та редакціями утруднювалися військовими обставинами, тому велике значення мали особисті контакти. У Відні С. Томашівський співпрацює в Інституті дослідження Сходу, де 1916 р. мав доповідь «Середня Європа. Наукові основи «Середньої Європи», яку пізніше опубліковано в періодичному виданні інституту.

У 1915 р. С. Томашівський разом із С. Рудницьким, І. Раковським і З. Кузелею заснував Інститут досліджень культури. Серед видань інституту — брошури З. Кузелі, С. Рудницького, В. Щурата, С. Томашівського.

Із пропозиціями про співробітництво до вченого надходять листи від югославської Академії наук, віденського Інституту досліджень Близького та Далекого Сходу. С. Томашівський підтримував наукові зв'язки з українознавцем Альфредом Енсенем — директором слов'янського відділу бібліотеки при Нобелівському інституті (Швеція). Ще до війни він сприяв ученому у підготовці українознавчих праць і перекладів українських авторів, вислав необхідну літературу. Праці А. Енсена «Орлик у Швеції» та «Фамілія Войнаровських в Швеції» друкувалися «Записках

НТШ» (1909 р., т. 92), розвідка про І. Котляревського — у науковому збірнику на честь Івана Франка. Під час війни С. Томашівський вів переговори із віденськими видавцями щодо видання праць шведського вченого. 1916 р. за його сприянням (він контактував із видавцями та провадив коректуру) вийшла книга А. Енсена про Т. Шевченка.

Будучи у Відні, Томашівський допомагав працевлаштуватися Михайлові Возняку, Іванові Кривецькому, Володимирові Дорошенку, матеріально підтримував хворого Володимира Гнатюка.

На віденські адреси С. Томашівського надходило багато офіційної кореспонденції. Він входив до складу еміграційних українських інституцій: Боевої Управи, секції середнього шкільництва Української Культурної Ради, Краєвої Шкільної Ради. Разом із С. Дністрянським і С. Рудницьким увійшов до статистично-географічного комітету, створеного при правно-політичній секції Загальної Української Ради.

Завданням цього комітету був збір й опрацювання статистичних і географічних матеріалів як підтвердження політичних домагань українського народу (поділ Галичини, приєднання Буковини, домагання національно-територіальної автономії українських земель у складі Австро-Угорщини). Разом із С. Рудницьким С. Томашівський виготовляв карти для потреб Загальної Української Ради. Він був автором меморіалів від українського політичного представництва до міністерства закордонних справ і президії ради міністрів Австро-Угорщини. 6 червня на засіданні правно-політичної секції Загальної Української Ради затверджено складений С. Томашівським меморіал про політичне становище Східної Галичини й окупованих українських територій. На фоні польських незалежницьких домагань, які торкалися й етнічно українських земель, С. Томашівський докладно проаналізував стан польсько-українських відносин у Східній Галичині, аргументуючи необхідність залишити українські території у складі монархії. Після звільнення Львова восени 1915 р. з'явилася можливість відновити роботу НТШ. Повноваженнями репрезентувати українську інституцію перед владою був наділений Василь Щурат. Він переїхав до Львова й утворив тимчасовий виділ, до якого увійшли С. Громницький (опікувався товариством під час

окупації), Г. Пежанський, Ф. Колесса та І. Крип'якевич. Пізніше до виділу приєдналися С. Баран, Б. Барвінський В. Вергановський та І. Раковський.

Передусім необхідно було налагодити господарські справи в будинках товариства, поновити книжковий репертуар бібліотеки, упорядкувати архів і музей, підготувати нові каталоги, відновити роботу друкарні. Товариство поступово розгортало свою діяльність у Львові, а С. Томашівський до липня 1917 р. залишався у Відні. У жовтні та грудні 1916, на початку 1917 р. був присутній на засіданнях НТШ. Усі поточні справи товариства вирішувалися без його участі. С. Томашівський підтримував стале листування з членами львівського осередку товариства — В. Щуратом, І. Раковським, В. Гнатюком, І. Кривецьким. Він детально обговорював із В. Щуратом наукові й адміністративні справи, плановані засідання, зміст кожного тому «Записок».

Під час війни в канцелярії друкарні НТШ зберігалися рукописи та бібліотека С. Томашівського. Його власна книгозбірня налічувала до війни близько трьох тисяч одиниць, серед яких багато раритетів. Серед рукописів найважливішими були: практично завершена «Історія Галичини — Володимирії з найдавніших часів», збірка матеріалів і документів із архівів Львова, Кракова, Відня, Будапешта, Рима, Венеції, Варшави, Стокгольма, Петербурга, Москви до історії Європи поч. XVIII ст. із особливою увагою до угорського повстання (1703–1711) та наступної угорської еміграції, похід Карла XII проти Росії, політичні події в Польщі та інше, нарис австро-угорської історії, доповіді С. Томашівського у Львівському університеті з австрійської, угорської, української та східноєвропейської історії.

З ініціативи австрійських властей розгорталась акція перевірки воєнних втрат. Згідно з наказом намісництва заяви про втрати мали подаватись у магістрат. Тому С. Томашівський у серпні 1916 р. пише донесення до австрійського військового міністерства про заподіяні збитки. Секретаріат Народного Комітету Української національно-демократичної партії оцінив його особисті збитки у 15 тис. корон.

У 1914–1918 рр. вийшло десять томів збірників секцій і комісій і дев'ять томів «Записок НТШ». Але розвідок, оглядів

і рецензій С. Томашівського не знаходимо. Винятком став ювілейний том, присвячений сорокаліттю письменницької діяльності Івана Франка (т. 117–118)².

Діяльності у «Записках...» С. Томашівський не поновлює, навіть у другому ювілейному збірнику, присвяченому М. Грушевському (до 25-ліття його наукової та культурної діяльності для Галицької України у 1922 р.).

Хоча у серпні-жовтні 1918 р. він був присутнім на засіданнях правління НТШ, С. Томашівський усе більше занурювався в українську політику. Його праця «Українська історія. Нарис», яка вийшла восени 1918 р.³ творить державницьку лінію в українській історіографії. Він брав участь у підготовці листопадового повстання у Львові, а на початку 1919 р. виїхав закордон у складі дипломатичної місії ЗУНР і вже не був присутнім на виборах сьомого голови НТШ у 1921 р.

1. Грицак Я. Конфлікт 1913 р. в НТШ [Текст] / Я. Грицак // Укр. історик. – 1991. – № 3–4 ; 1992. – № 1–4. – С. 319–333.
2. ДАЛО, ф. 26, оп. 15, спр. 726.
3. ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 1889.
4. Записки НТШ. – Л., 1897. – Т. 21.
5. Українсько-руські наукові курси вакаційні 1904 р. – Л., 1904. – 18 с.
6. Франко І. Повне зібрання творів : у 50-ти тт. – К., 1986. – Т. 50.
7. Хроніка НТШ. – Л., 1909. – Вип. IV. – Ч. 48.
8. Хроніка НТШ. – Л., 1911. – Вип. IV. – Ч. 48.
9. ЦДАЛ, ф. 309, оп. 1.
10. ЦДАЛ, ф. 368, оп. 1.
11. Щоденник М. Грушевського (1904–1910) [Текст] / М. Грушевський ; комент. І. Гирича // Київ. старовина. – К. 1995. – № 1. – С. 10–31.

Халак Н. В. Наукове товариство ім. Шевченка в особах його видатних діячів: організаційна праця Степана Томашівського (1896–1918).

Діяльність Наукового товариства ім. Шевченка на першому етапі його розвитку (1873–1939 рр.) тісно пов'язана з плеядою видатних українських вчених, які своєю організаційною та науковою працею розбудували

² На форзаці поданий 1914 р. виходу.

³ На форзаці книги поданий 1919 р.

товариство до рівня всеукраїнської академічної установи, що об'єднала наукові сили Наддніпрянщини та Галичини. Степан Томашівський — яскравий представник Львівської історичної школи, один із найвидатніших учнів М. Грушевського, співзасновник державницького напрямку в українській історіографії.

Ключові слова: С. Томашівський, Наукове товариства ім. Шевченка.

Halak H. V. Scientific society the name of T. Shevchenko in the persons of his prominent figures : organizational labour of Stepan Tomashivskiy (1896–1918).

Activity of Scientific society the name of T. Shevchenko on the first stage of his development(1873–1939) is closely related to the pleiad of the prominent Ukrainian scientists, that developed society the organizational and scientific labour to the level of allukrainian academic establishment that united scientific forces of Naddniprianschyna and Galichina. Stepan Tomashivskiy is a bright representative of Lviv historical school, one of the most prominent students of M. Грушевського, co-founder of state direction in Ukrainian

Keywords: S. Tomashivskiy, Scientific societies the name of T. of Shevchenko.

Халак Н. В. Научное общество им. Т. Шевченка в особах его выдающихся деятелей : организационный труд Степана Томашевского (1896–1918).

Деятельность Научного общества им. Т. Шевченка на первом этапе его развития (1873–1939 гг.) тесно связана с плеядой выдающихся украинских ученых, которые своим организационным и научным трудом развили общество до уровня всеукраинского академического учреждения, которое объединило научные силы Надднепрянщины и Галичины. Степан Томашевский — яркий представитель Львовской исторической школы, один из самых выдающихся учеников М. Грушевського, соучредитель государственнического направления в украинской историографии.

Ключевые слова: С. Томашевский, Научное общество им. Т. Шевченко.